

Martina Bečvářová. *České kořeny bulharské matematiky*. Edice Dějiny matematiky, sv. 40. MATFYZPRESS, vydavatelství Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2009, 482 [4] s.

Мартина Бечваржова (1971) от Катедрата по приложна математика към Факултета по транспорт на Чешкия висш технически институт в Прага проявява системен интерес към историята на чешката математическа наука и е автор на редица книги¹ в тази област. Последната ѝ книга *Чешките корени на българската математика* по своя метод е близка до монографията ѝ за Ф. Й. Студничка с тази разлика, че в нея изходната чешка среда играе роля на своеобразна „отразяваща повърхност“, която позволява на чешките педагози да поемат по света, за да разпространяват славата на чешката наука, въоръжени с отлично образование и облагодетелствани от относителната близост на родния си език с езика на балканския славянски народ.

Проблематиката за чешкото културно участие в живота на съвременна България (често срещаме и понятия като „чешка интелектуална експанзия“, „чешка културна окупация“ или „цивилизаторската роля на чехите“) е благодарна и постоянно актуална тема за чешката българистика и българската бохемистика. От основните трудове през последните тридесет години трябва да отбележим „академичната“ *История на чехословайско-българските отношения* (1980), заслужаващия признание сборник с биографични портрети *Чужденци – просветни дейци в България* (1988), излязъл изпод перото на Ангел Пенев и Петър Петров, имагологично ориентирани *Чешки страници за Шумен през Възраждането* (1995) на Зденек Урбан и Кина Вачкова, монографията на Христина Стоева *Чехи и чешки възпитаници във Варна* (1997). Много близка до подхода на М. Бечваржова е обширната трилогия *Чехи в България, История и типология на една цивилизаторска роля I–III* (1995–1999 г., отделни специални броеве на софийското списание „Номо bohemicus“), създадена от колектив под ръководството на преждевременно напусналия ни бохемист и компаративист Величко Тодоров. Интересни са сборникът с материали от конференция на тема *Антропология на диалога. Съзвучия и недоразумения между чехи и българи* (2000), разкриващ множество теми табу и засягащ не една невралгична точка във взаимоотношенията между нашите два народа, както и исторически концептуализираният анализ *Чешки профили в обществено-то развитие на следосвобожденска България* (2005) на Явор Милушев.

¹ Напр. на монографията *Франтишек Йозеф Студничка (1836–1903) (František Josef Studnička, 1836–1903)* от 1998 г. (подписана с бащиното име на изследователката М. Немцова), на компендиум, посветен на създаването и първите години на Дружеството на чешките математици *Из историята на Дружеството (1862–1869) (Z historie Jednoty, 1862–1869)*, публикуван през 1999 г., на аналитичния материал за функционалната употреба на превода на чешки в историята на математиката „Елементи“ на Евклид, значение и преводи или на историографската панорама *Чешката математическа общност в периода 1848–1918 (Česká matematická komunita v letech 1848–1918, 2008)*.

Книгата *Владимир Сис и България* (2006) на авторски колектив с ръководител Ана Златева си поставя за цел да реабилитира известния чешки българист от периода между войните Владимир Сис (1889–1958), хвърлен след февруарския преврат през 1948 г. в затвора и измъчван до смърт от комунистите.

Новата книга на М. Бечваржова е разделена много прегледно на отделни части. Започва с I част – *Въведение* (9–25), написана като увод за непосветения читател (основен адресат на книгата са математиците!), в която авторката накратко разглежда „*сложната история на България*“ и последователно очертава „*чешко-българските политически, културни и икономически контакти и отношения, за да можем да разберем по-добре причините, които в последната третина на XIX век отвеждат някои представители на чешката интелигенция на Балканите*“ (11). След II част – *Четирима чешки математици в България* (27–344) (виж по-нататък), следва III част – *Библиографски приложения* (345–368), която всъщност представя персоналните библиографии на четиримата чешки математици в България, и IV част – обширно, внимателно подбрано *Приложение с илюстрации* (369–437). Книгата завършва с резюме на английски език (439–444) и именован указател (445–482).

Основната част – II. *Четирима чешки математици в България*, е написана с ясен, фактологически зареден стил и в нея понякога се вплитат елементи, които свидетелстват за емоционалната ангажираност на изследователката към предмета на книгата: живота и делото на **Теодор Монин** (1858–1893), на **Франтишек Витезслав Сплитек** (1855–1943), на **Владислав Шак** (1860–1941) и на **Антонин Вацлав Шоурек**² (1857–1926), открили своята втора родина в следосвобожденска България.

С оглед на факта, че чешките българисти почти без изключение са или филолози, или историци, в книгата на М. Бечваржова е ценно тъкмо преминаването отвъд тесния хоризонт в посока към интердисциплинарния подход. Преценката за приноса на четиримата математици като специалисти за българската наука и историята на дисциплината изобщо представлява основната част на монографията, но аз не бих могъл да дам компетентно мнение по този въпрос, затова по-нататък в рецензията няма и да го правя. Въпреки че авторката е специалистка в областта на математическите науки и методиката им на преподаване във висшите училища, тя не пренебрегва и откривателския аспект на своето изследване, опирайки се на внимателно проучване на архивни материали (преписи от гражданския регистър, семейни архиви, запазена кореспонденция, документи, свидетелстващи за училищния успех и за получаването по-късно на университетско образование), както и на печатни източници (различни мемоари, публикувани в списания, рецензии и съобщения, документи на различни дружества, статии в по-малки периодични издания) и на изобилие от цитати от странична литература. В биографичната част е особено ясно, че авторката по-скоро събира (и по този начин прави по-достъпен за читателя) и възпроизвежда суровия

² За съпругата на Шоурек вж. стр. 56–63

материал от първоизточника, отколкото да дава оценки и заключения. Така текстът, от една страна, става по-четивен (по-интензивно „диша“ със старите времена), а от друга страна, на бял свят излизат неизвестни документи, които са трудно достъпни по принцип и чието сложно издирване и набавяне ще бъде спестено на всеки следващ изследовател.

Главата за **Т. Монин** (28–80), според авторката най-талантливия от четиримата математици, е разширена и задълбочена преработка на статията, с която М. Бечваржова се представя за първи път пред българската общественост в тематичния брой на софийското списание „*Ното bohemicus*“³. Монин се включва в развитието на българските средни и висши училища, а в периода 1881–1886 г. работи в сливенската гимназия заедно с други чешки учители, напр. тези по рисуване **Ян Кадлец** (?–1885), по природознание **Херменегилд Шкорпил** (1858–1923), **Йозеф Антонин Ворачек** (1857–1900) – завършил класическа филология и преводач, или **В. Шак** (за него виж по-нататък). Именно сливенският образователен център изиграва основна роля за появата на първите български учебници – първоначално превод от чужди езици (вкл. и от чешки език), а по-късно написани специално за българските ученици. След кратък престой в Прага в периода 1886–1889 г. Монин (по препоръка на своя учител Аугустин Панек и на Франтишек Йозеф Студничка, първия, който чете лекциите си по математика на чешки език в чешки университет) е назначен на 1.IX.1889 г. като първия редовен преподавател по геометрия във Висшето училище (от 1904 г. Софийски университет „Св. Климент Охридски“) и всъщност основава катедрата по математика и физика. След две години е принуден по здравословни причини да се откаже от мястото си и да се върне в Прага. Изпаднал в тежка депресия, в първите дни на 1893 г. слага край на живота си.

Чешките и българските специалисти имат възможност да се запознаят с текста, посветен на **Ф. В. Сплитек** (81–112), и по-рано – първоначално като доклад на конференция на тема „Ролята на чешката интелигенция в обществения живот на следосвобожденска България“, състояла се в Прага на 6–0.X.2008 г., а по-късно и като колективна публикация под същото название⁴. Можем да се съгласим с авторката, че Сплитек, който пребивава на различни места в България и Македония⁵, е най-известен от четиримата не само заради заслугите си към българското средно училище (от скромност няколко пъти отхвърля предложеното му място на редовен професор в

³ М. Бечваржова. «Теодор Монин (1858–1893), първият университетски преподавател по математика в България». // *Ното bohemicus* [15], София 2008, 1, 5–14.

⁴ М. Bečvářová. «František Vítězslav Splitek (1855–1943) – zapomenutý učitel, matematik, etnograf a spisovatel». // М. Černý – D. Grigorov [edd.]. *Úloha české inteligence ve společenském životě Bulharska po jeho osvobození – Ролята на чешката интелигенция в обществения живот на следосвобожденска България*. Praha 2008, s. 185–201.

⁵ 1880–1883 г. – Свищов, реална гимназия; 1883–1888 г. – Солун, Българска мъжка гимназия; 1888–1889 г. – София, Първа мъжка реална и класическа гимназия; 1889–1890 г. – Габрово, Априловска гимназия; 1891–1915 г. – Пловдив, Държавна мъжка гимназия; след пенсионирането си през 1915 г. живее в Пловдив чак до 1927 г.; от 1927 г. до смъртта си живее в София при дъщеря си Олга (1892–1962), омъжена за генерал Константин Лудвик Лукаш (1890–1945).

Софийския университет), но и като баща на известната българска поетеса и пропагандатор на чешко-българската взаимност **Люба Касърва** (1884–1946)⁶. М. Бечваржова може да оцени трудовете на Сплитек като специалист само отчасти, тъй като, както самата тя обяснява на стр. 108: „*Франтишек Сплитек написва за учениците от долните класове на средния образователен курс един учебник по аритметика, четири учебника по геометрия и чертане, а за учителите – две методики на обучението по геометрия. От тези книги до наши дни не е запазено нищо с едно-единствено изключение*“⁷. От няколко бележки (109, 351) става ясно, че по време на обучението си в София през лятото на 2009 г. авторката се среща с внучката на Сплитек Надежда Лукашова, която ѝ показва два големи, но недовършени математически ръкописа: „*множество оформени цветно и прецизно методически страници за обучение по геометрическо чертане, дескриптивна геометрия и техническо чертане*“ (109) със заглавие *Ръководство по проекционно чертане на индустриалните и техническите училища* (над учебника работи от 1915 г. до смъртта си) и *Дескриптивна геометрия – I част* (предговорът е от май 1931 г., София), които трябвало да бъдат част от осемтомен труд. Използвайки личните си „записки по увлекателните разкази на осемдесет и пет годишната Надежда Лукашова“ (104), изследователката представя спомените за „дядо“ Сплитек на стр. 104–106. Смъртта му сякаш предизвестява, и то не само за семейството на Лукашова, тъжните години на червения гнет: „*Дядо ми почина през юни 1943 г. и от този момент положението на семейството ни започна да се влошава, през 1944 г. в България стана преврат, скоро след това арестуваха баща ми и през март 1945 г. го разстреляха, ние бяхме интернирани, а аз – изхвърлена от училище*“ (106).

Значително внимание е отделено на **В. Шак** (113–188), когото можем да възприемем като най-изтъкнатия българист⁸ от нашата четворка, който освен всичко друго превежда и творби на български поети и писатели (Хр. Ботев, Ив. Вазов, К. Величков, К. Христов, П. Яворов, Е. Багряна, Х. Борин и др.) и е автор на *Българо-чешка конверзация* (1913)⁹, *Българо-чешки речник* (1910–1914) и *Чешко-български речник* (1926)¹⁰.

⁶ В. Хавличкова [= Бехиньова]. «Чешкото вдъхновение в лириката на Л. Касърва». // *Ното bohémicus* [10], София 2003, 4, 25–24; виж и М. Черни. «Люба Касърва-Сплитекова (1884–1946) и Чехия или In margine на едно неиздадено произведение на Венцеслава Хавличкова (Бехиньова) (1920–2000)» (пак там, 5–24).

⁷ Единственият запазен учебник на Сплитек е *Геометрия с чъртане в четири степени. I степен. Геометрически образци в равнина и техното орнаментално чъртане*. Пловдив, 1886, 106 + 163 чъртежи + 1 хроматическа таблица.

⁸ М. Черни. «*Matematik s básnivou duší. Nad bulharistickým dílem Vladislava Šaka (1860–1941)*». // М. Черни, Д. Григоров (съст.). *Ролята на чешката интелигенция в обществения живот на следосвобожденска България*, Прага, 2008, 220–257.

⁹ За някои по-стари книги е трудно да бъде посочена точната година на издаването им – често подобна информация липсва, друг път е посочена следващата година, а в зависимост от това, колко време е отнело самото отпечатване, понякога произведението е излизало в продължение на няколко поредни години. Авторката посочва (354) като година на издаване 1914-а, но като вземем предвид множеството рецензии от 1913 г., става ясно, че книгата е публикувана още тогава.

¹⁰ Според авторката речникът излиза в периода 1911–1914 г., което обаче не отговаря на

Шак попада в България, след като директорът на народното просвещение в Източна Румелия Йоаким Груев го назначава през 1882 г. за редовен преподавател в българската гимназия в Сливен, където остава чак до 1886 г. Директор на гимназията по онова време е **Васил Атанасов Иванов** от Стара Загора, личен познат на Шак от Прага, където двамата заедно с други българи и чехи през декември 1880 г. основават студентско дружество „Българска седянка“. В периода 1886–1907 г. е редовен учител в Първа софийска държавна мъжка гимназия¹¹, освен това през 1891–1894 г. е нещатен преподавател по математика във Висшето училище, а за кратко (1907–1908 г.) преподава дескриптивна геометрия в Софийския университет (поема катедрата след професор А. В. Шоурек). След преодоляване на т. нар. университетска криза през 1908 г. е освободен от длъжност. Подава молба за пенсиониране и се връща в Чехия, разочарован от възникналата ситуация. От 1919 г. получава двойно гражданство – чехословашко и българско, и през периода 1920–1932 г. работи в дипломатическите служби: първоначално изпълнява длъжността на почетен консул (1920–1922), а след това в годините 1922–1932 става дори генерален почетен консул на Царство България в ЧСР; както посочва М. Бечваржова, това означава, че е бил фактически „ръководител на всички почетни консули (извън Прага български консулски служби е имало и в Карлови Вари, Бърно и Братислава) на своята страна в съответната чужда страна“ (172), въпреки че длъжността е неплатена. За заслугите си към България два пъти е удостоен с високото държавно отличие „Народен орден за гражданска заслуга“: през 1905 г. (IV степен – офицерски кръст) и през 1930 г. (III степен – командирски кръст).

Авторката води читателя през биографията на Шак буквално „стъпка по стъпка“, без да пропуска и най-незначителната подробност, която успява да открие в архивните материали (напр. обширния пасаж относно зрелостните му изпити, 116–119), на места дори вмъква (в известна степен неоправдано) цели сонети от софийската стихосбирка на Шак *Под Витоша* (1905) (напр. 114–115, 127–128, 140–142, 160–161). Трябва да се отбележи, че именно в главата за Шак изложението е претрупано с множество цитати и твърде обстойни бележки под линия (напр. бел. 111 е от стр. 146 до стр. 150!), които биха могли да бъдат изведени като приложение след основния текст. От друга страна М. Бечваржова няма основание да пише много за качествата на Шак като математик, тъй като неговият принос се състои главно в дейността му като педагог, а преводите му на учебник по аритметика (1886) и учебник по дескриптивна геометрия (1895) също са предназначени за целите на средното училище; учебникът му по сферична тригонометрия, написан на български език, не е запазен.

истината – последната свезка е чак от 1926 г.

¹¹ В *Юбилеен сборник на Първата Софийска мъжка гимназия 1879–1904* (София, 1904) е поместена фотография от 9.І.1904 г.; по-късно фотографията е отпечатана и като пощенска картичка и Шак я изпраща на А. Черни (пощенското клеймо е от 3.ХІІ.1904 г., София); Масариков институт и архив на АН на ЧР, архив на АН на ЧР в Прага, фонд „Адолф Черни“, сигн. П. б) 1., частта за В. Шак (там се намира и другата цитирана кореспонденция на Шак).

Изключително ценна е изработената от авторката библиография на Шак. Малко позната досега (и все още неocenена) остава неговата публицистика, най-вече поредицата статии в ежедневника „Чешка дума“ от 1910 г. до 1912 г. (Шак работи като военен кореспондент на Балканите). Въпреки че тук е обхваната по-голямата част от творбите му, публикувани в списания или като отделни книги, може да се предполага все пак, че особено в България (а според някои индикации и в Сърбия) техният брой е значително по-голям¹². Единствената забележка по отношение на изследователката е начинът, по който непрактично (за читателя) разделя описа на две неравномерни части: преводи в списания, статии, посветени на българската култура и литература, и статии като военен кореспондент (174–186) и други трудове – главно книги (учебници, стихосбирка, речници, преводи, мемоарни текстове, самостоятелно издадени лекции) (352–356). Позицията [P40] за превода на разказа *Срещу моя прозорец* от Т. Д. Д. [= ?] от 1949 г. (т.е. осем години след смъртта на Шак), подписан с името В. В. Шак, не би трябвало да бъде включвана в библиографията, тъй като става дума за превод, направен от сина на Шак Владислав, както всъщност предполага и самата М. Бечваржова (178).

Последната (и най-обширна заради обширното математическо наследство) глава е ориентирана към дейността на **А. В. Шоурек** (189–344), който е характеризирани като „най-ярката чешка личност, оказала влияние върху развитието на обучението по математика в българските средни, а по-късно и висши училища“ (189) и чието име и дело в чешките математически кръгове са напълно пренебрегнати и забравени.

Той попада в България по препоръка на своя приятел, чешкия възпитаник, политик и математик Иван Петров Салабашев (1853–1924) през 1880 г., когато поема пътя на преподавател в сливенската гимназия, но още от септември 1881 г. е прехвърлен в реалната гимназия в Пловдив (там остава до 1890 г.). Освен това преподава и в Областната девическа гимназия, където се запознава с бъдещата си съпруга Франциска Сенлерова-Шоурекова (1844–1919). През тези години написва редица учебници и сборници със задачи по математика и геометрия, включително и ръководство по краснопис. Освен това е автор на българската версия на логаритмичните таблици (1882) на професор Ф. Й. Студничка, към които добавя обстоен увод за алгебрата, за която по онова време все още не съществува отделно учебно помагало. По думите на авторката всичките му учебници се разпространяват и използват по територията на цяла България и се радват повече от четиридесет години на значителен успех (202). От 1890 г.

¹² Съвсем случайно, докато рецензирах монографията, попаднах на няколко статии, подписани с псевдонима на Шак – Мартин Прентов («Господин министър на Народното Просвещение»). // Славянски глас, Орган на Славянското Благотворително дружество в България 1, 1902–1903, кн. 4, 212–213; «Йосиф Й. Тоужимски», пак там, 213–215.

Шоурек работи в София¹³, но събитията около получаването на място в университета вгорчават много живота му и освен всичко друго развалят дългогодишното му приятелство с неговия сънародник В. Шак¹⁴. Според М. Бечваржова годините в университета са много плодотворни и минават изцяло под знака на научната дейност: „*Записва и отпечатва литографски лекциите си, публикува преводи на чешки учебници за средното училище и издава собствената си обширна монография. Университетските му учебници съдържат над 3500 страници. Активно работи в Българското физико-математическо дружество, в чието списание публикува методически и дидактически материали*“ (214). Можем да смятаме Шоурек за един от най-значимите представители на чехословашката колония в България, чиито следи и днес са ясни и забележими.

Авторката добавя като приложение два текста на Шоурек – *Спомени за някои наши сънародници* (297–341) и *Спомени за безсмъртния отавски славеи* [= Адолф Хейдук] (342–344) от софийското периодичното издание „Чехословашки обзор“, които носят очарованието не само на своеобразно свидетелство за младите години на Шоурек, но и са интересен поглед на средноевропейеца, сблъскал се за първи път с балканската екзотика на някогашна „Европейска Турция“.

В заключение бих искал да отбележа няколко незначителни пропуски, които ще си позволя да уточня. Грешките, допуснати на български език, са рядкост, напр. на стр. 230: „*на който [дружеству] подари след смъртта си цялата си библиотека, състояща се от няколко стотин математически книги*“ вместо правилното „*на което [на дружеството; или би могло да бъде добавено обяснение на чешки – т.е. společnost] подари след смъртта си цялата си библиотека, състояща се от няколкостотин математически книги*“; печатните грешки също не са много: напр. „*Св. Климент*“ вместо „Св. Климент“ (40); „*књижевност*“ вместо „книжовност“ (94); „*софийская*“ вместо „софийска“ (96); „*гимназините*“ вместо „гимназиалните“ (101, 351); името на българския автор е Явор Милушев, а не Милушевич (465). Названието на собственика на незавършения ръкопис със спомени на Сплитек трябва да бъде коригирана като Етнологичен институт на Академията на науките на Република Чехия (авторката използва старото название

¹³ Един месец в Първа мъжка класическа и реална гимназия, от октомври 1890 г. като нещатен преподавател по математика и дескриптивна геометрия във Физико-математическия факултет на Висшето училище (от 1904 г. Софийски университет), от февруари 1895 г. до есента на 1914 г., с кратко прекъсване по време на т.нар. университетска криза през 1907 г., като редовен преподавател в университета; освен обширната педагогическа дейност, за която е оценен по достойнство (и той като Шак е удостоен два пъти с „Народен орден за гражданска заслуга“ IV степен офицерски кръст и III степен командирски кръст), Шоурек преподава дескриптивна геометрия в Софийското военно училище и почти през цялото време на периода 1904–1926 г. е ръководител на катедрата по математика (по-късно и по геометрия) на Софийския университет.

¹⁴ В София М. Бечваржова проучва (фонд „Шоурек, Антонин Вацлав“, Централен държавен архив) 36 писма на Шак до Шоурек от периода 1881–1889 г.; като се има предвид оскъдната запазена лична кореспонденция на чехите, живели и работили в България, тези писма представляват важен и досега неизследван източник.

„Институт по етнография и фолклористика“, очевидно взето от по-стари статии за Сплитек – стр. 84, и на много други места). От време на време дребни неточности се появяват в преводите от български език на чешки, напр. „с особена читанка“ означава „se zvláštní čítankou“, а не „základní“ (основна – бел. пр.), стр. 95, „Български книгопис“ следва да се преведе като „Bulharský knihopis“ т.е. библиография, а не „Bulharské písemnictví“ (писменост, книжнина – бел. пр.), стр. 349. Комично звучи изречението, че за работата на Шоурек като учител в Сливен „си спомня Сарафоров“ (трябва да бъде Сарафов), *един от неговите ученици*“, въпреки че после следва цитат от книгата на Иван Чобанов и Петър Русев *Български математици* (1987), в който спомените на Сарафов са вторично предадени (в целия откъс е използвано преизказно наклонение, стр. 198–199). По тази причина би било желателно цитатът да бъде представен в смисъла на това, че „И. Чобанов и П. Русев се позовават на спомените на Сарафов, един от учениците на Шоурек“, и т.н.

Тези забележки обаче в никакъв случай не омаловажават нито старанието, което авторката е вложила в труда си, нито добрия резултат от него. Те по-скоро са доказателство за това, че рецензентът е прочел внимателно книгата и може да заяви с чиста съвест, че в нея много нови неща ще открие не само един математик, но и всеки, който проявява интерес към темата за чешката културна помощ, оказана на България. В контекста на чешко-българския диалог монографията на М. Бечваржова представлява наистина ценен и забележителен принос към по-задълбоченото опознаване на тази проблематика.

Марцел Черни

Превод от чешки: **Катерина Томова**